

Van mens tot mens

DE WEG NAAR HET
BEST MOGELIJKE ZORGEN

Tommie Niessen en Jan Keij

ten have

1.

Het appèl: het begin van de relaties tussen mensen

Als er een ander mens in jouw buurt komt, kan er iets eigenaardigs gebeuren. Stel, je bent alleen in een ruimte, bijvoorbeeld in een kamer, of in een lift. Er stapt iemand naar binnen. Meteen verandert dan de sfeer in die ruimte. Onmiddellijk ben je dan met je aandacht gericht op die ander. Het is alsof hij of zij je aandacht kaapt, alsof je daardoor in de ban van hem of haar gekomen bent. Zelfs als je die ander ogenschijnlijk negeert, voel je door die ban toch een drang om iets te zeggen. Als je dan niets weet te zeggen, zoek je wellicht koortsachtig naar woorden. Minstens geef je een knikje, waarmee je uitdrukt: ik zie jou, ik zie jou als mens. Of je schenkt een glimlach, als een teken van erkenning van de ander. Of je zegt 'Goedendag'. Dat zeg je misschien bijna automatisch, en je zoekt daar verder niets achter. Levinas zegt over die groet:

Is het eerste woord niet goedendag? Goedendag (...) als mijn toewijding en als beschikbaarheid voor de ander? (...) Het draagt de rest van de communicatie, de

rest van het gesprek. (Poirié, *Emmanuel Levinas – qui êtes-vous?*, p. 92)

Met die groet spreek je eigenlijk *een wens* uit: de wens dat de ander een aangename, goede dag zal hebben. Je wenst dus dat het met die ander goed zal gaan. Jouw eerste bijdrage daaraan is al die groet. Een volgende bijdrage is misschien iets zeggen over het weer, maar soms heb je geen zin in verder contact, en dan biedt de smartphone een mooie uitweg: je doet alsof je door iets anders in beslag genomen wordt. Verder geen contact zoeken heeft dus, zo lijkt het, een 'excuus' nodig.

Die onmiddellijke, automatische oriëntatie op de ander noemen we een 'antwoord' op het *appèl*. Dat *appèl*ervaart iedereen; het zit in ons mens-zijn ingebakken. Nog voor die ander iets vraagt, ben je al op hem of haar, die 'aandachttrekker', gericht, louter door zijn of haar aanwezigheid. Alsof er stiekem, buiten jouw weten, een ondergrondse verbinding, een onzichtbaar lijntje tussen jou en die ander is gelegd. Die verbinding voelt dan alsof je verantwoordelijk bent voor het welzijn van die ander. Het *appèl* is dus alsof je stilzwijgend wordt 'aangesproken' op een wijze die jou *aansprakelijk* maakt.

Je ervaring wijst zodoende op een uiterste gevoeligheid voor anderen. Die gevoeligheid wordt getriggerd door het *appèl*, dat jou *betrokken* maakt op de ander. En let wel, dat *appèl* is niet iets waarvoor je kiest; het is er nu eenmaal,

onvrijwillig, spontaan: je wordt als een kompasnaald op de ander gericht. Je richt niet, je *wordt gericht*. Je wordt buiten je vrije keus door die ander *in een relatie met hem of haar gebracht*.

Sta even stil bij wat je hiervoor gelezen hebt. Wat doet de ontmoeting met een ander met *jou*? Wat gebeurt er met je? Ervaar je die spontane gerichtheid op anderen? Ervaar je die focus? Ga eens voor jezelf na, thuis of op je werk: als je oog in oog staat met een ander, houd je met ontelbare dingen rekening.

Schenk je bijvoorbeeld koffie in voor die persoon of niet? Je kunt die ander negeren en dan bijvoorbeeld het laatste restant koffie voor jezelf inschenken. En ook, nu je toch zo bezig bent, nog het laatste koekje weggrissen. Maar dat voelt waarschijnlijk niet goed. Die ander zal waarschijnlijk naar jou toe hetzelfde ervaren als jij: hij of zij is omgekeerd gericht op jou. Wij mensen zijn door het appèl vanzelf betrokken op elkaar. Dat appèl lijkt zo de basis van alle relaties tussen mensen.

Ikzelf ervaar de betrokkenheid op anderen regelmatig ook als lastig. Zo zat ik laatst met tafelgenoten te eten. Ik had net een hap van mijn heerlijk belegde broodje genomen toen een man tegenover mij een

vraag stelde. Spontaan begon ik vlugger te kauwen, zodat ik snel een antwoord kon geven. Ondertussen wees ik naar mijn mond, gebarend dat ik niet meteen kon antwoorden, maar moest wachten tot die hap door mijn keel was. Het gevolg was dat ik minder van mijn broodje genoot, wat te wijten was aan die appellerende ander.

Meestal beleef je het appèl gelukkig als een gevoeligheid waar je geen moeite mee hebt: je schenkt graag koffie voor een ander in, en schuift met liefde een stoel aan zodat hij of zij erbij kan komen zitten. Maar zoals gezegd kan een appèl soms ook irritant zijn en mogelijk je ergernis opwekken. Je kunt het namelijk ervaren als een *verplichting* die jou niet uitkomt. Het appèl wijst je erop dat je op een of andere wijze lijkt te moeten zorgen voor het welzijn van een ander, wat soms lastig kan zijn. Je kunt die appellerende ander dus soms ook ervaren als een sta-in-de-weg.

Voorbeelden van een appèl

Wat een appèl is, zal ik verder proberen te verduidelijken met een aantal voorbeelden. Zoals in de inleiding gesteld, helpt het als jij die voorbeelden koppelt aan en betreft op je eigen dagelijkse ervaringen.

1. Daar wordt aan de deur geklopt

De dichter en liedjesschrijver Huub Oosterhuis schreef jaren geleden een boekje waarin hij het appèl uitlegt, met als titel *Jij die mij ik maakt*. In het boekje geeft hij het volgende voorbeeld:

Lastige meneer die op een avond in november plot-seling bij mij aanbelde, doorgestuurd door iemand die weleens een liedje van me gezongen had – daar sta je dan op de drempel, voor mijn neus, je kijkt mij aan... wat moet ik met je? Ik moest iets met je. Je was onontkoombaar. Maar ik hoopte dat je snel weer weg zou gaan. (2008, p. 37)

Oosterhuis zegt dat het appèl in eerste instantie een niet te ontlopen verplichting is: 'Ik moest iets met je. Je was *onontkoombaar*.' Hij zegt ook dat dit appèl vervelend kan zijn, omdat het hem soms niet uitkomt: 'ik hoopte dat je snel weer weg zou gaan'. Inderdaad kun je soms een spanning voelen tussen wat je voor jezelf wilt doen en de zorg voor anderen die van jou gevraagd wordt. Oosterhuis had misschien een drukke dag achter de rug, en eindelijk is hij neergeploft op de bank, een drankje in de hand, klaar om lekker een stukje te lezen. Maar dan gaat de bel en staat die ander voor zijn neus, met zijn blik op Oosterhuis gericht. Bezocht worden kan dan een bezoeking zijn: ja, 'las-

tige meneer', je bent een last! Daarom kun je regelmatig een strijd voelen tussen wat je voor jezelf wilt en wat je voor de ander zou kunnen doen. Met een beetje geluk (je verveelt je, je voelt je uitgerust) ben je misschien juist aan wat zorg voor die ander toe. Maar die ander wacht niet totdat jij ervoor in de stemming bent, of er bijvoorbeeld in je werk klaar voor zit. Nee, hij komt ongevraagd binnen met zijn appèl, zonder aan te kloppen, en is daarom ook een potentiële lastpak, een mogelijke sta-in-de-weg, aan wie je een hekel kunt hebben of krijgen. Ga je eigen ervaringen maar na. En toch, als je niet ingaat op het appèl van die 'lastpak', dan voelt dat vaak niet goed.

2. De accordeonspeler

Voor de ingang van de supermarkt zit een accordeonspeler: hij 'bedelt' met zijn muziek om een fooi. Hij maakt daarmee fijntjes gebruik (misbruik?) van mijn gevoeligheid voor zijn behoeften.

Ik ga met een karretje de supermarkt in. Onvermijdelijk moet ik hem daarbij passeren. Ik doe dan misschien alsof ik hem niet zie (ik kijk gauw de andere kant op, door even snel met mijn vrouw naast mij te gaan praten), maar ondertussen is hij toch niet te negeren – wat al een reden kan zijn voor mijn mogelijke ergernis. Even later kom ik met diezelfde kar, maar nu vol (ja, het gaat goed met mij) de

winkel uit, en dan herhaalt zich het tafereel. Geef ik wel of geef ik niet? Dat is een overweging die een kleine smet kan werpen op mijn wekelijkse tripje naar de supermarkt. En wat ook mijn antwoord is, of ik nu wel of niet iets geef, in beide gevallen kan dit tot mijn ergernis voeren. Of tot die van mijn vrouw: onenigheid over wat ik hier wel of niet had moeten doen kan dan zelfs de sfeer van je hele weekend verpesten.

De Duitse filosoof Friedrich Nietzsche (1844-1900) had er in zijn tijd ook last van. In zijn boek *Morgenrood* schrijft hij:

Men moet de bedelaars afschaffen: je ergert je als je ze iets geeft, en je ergert je als je ze niets geeft. (1998, p. 172)

3. Een scène uit mijn huwelijk

Met dit – na vele lezingen van mijn intussen beroemde – voorbeeld geef ik wat intimiteit prijs uit mijn eigen huwelijksleven. Misschien woon jij zelf met iemand samen. Dan weet je vast dat dit soms knap lastig kan zijn. Dat zit 'm soms al in de kleine, onbeduidende voorvallen, zoals bij mij het geval was:

Ik kwam de woonkamer in en zag op de fruitschaal een peertje liggen. Het was het laatste exemplaar, en ik wist uit ervaring dat het een erg lekker peertje zou

zijn. Dus ik grijp het en loop naar de keuken om het te gaan schillen en in vier partjes te snijden. Terwijl ik daarmee bezig ben, komt mijn vrouw toevallig de keuken in om iets bij het aanrecht te doen. Maar dan: voordat ik het echt beseft, ben ik al spontaan aan het nadenken over wat ik nu met dat peertje zal gaan doen. Ik kan besluiten om één of twee stukjes aan haar te geven, maar ja, dan ben ik ze zelf kwijt. Of ik kan besluiten om alles in mijn eigen mond te stoppen, maar dan smaakt het misschien minder goed, want ja... doe ik mijn vrouw daarmee niet tekort?

Ik vertel dit verhaal om duidelijk te maken dat een appèl *geen expliciet verzoek* is: mijn vrouw vroeg namelijk niets. Louter haar aanwezigheid maakte al dat ik met haar welzijn bezig was. Misschien had ze totaal geen zin in een stukje peer, maar toch ervoer ik een appèl, dat mij deed afvragen wat ik hier en nu voor haar zou kunnen betekenen (tegen mijn zin misschien), of een stukje peer haar welzijn een beetje zou bevorderen.

Met dit voorbeeld wil ik jou opnieuw uitnodigen om eens na te gaan wat de aanwezigheid van een mens in jouw buurt met jou doet: wat er dan met jou gebeurt, hoe jij onvermijdelijk met die ander in je hoofd zit. Zie ook het volgende voorbeeld.

4. *De slapende man*

Ik moet een mens wel zien of horen om een appèl te kunnen ervaren, maar zodra dat het geval is, ben ik, minstens voor even, georiënteerd op die ander. Een mens heeft namelijk een effect op mij dat wezenlijk verschilt van het effect van een levenloos ding. De Britse schrijver Bryan Magee schrijft in *Bekentenissen van een filosoof*:

Als we een grote, schemerachtige kamer vol meubilair binnenstappen dan hebben we een bepaald gevoel met betrekking tot onze omgeving. Maar als we ons opeens realiseren dat een donkere vorm in een van de hoeken een mens is die in een leunstoel ligt te slapen, dan wordt dat hele gevoel omgevormd tot volstrekt iets anders. Het is niet alsof er nog een extra meubelstuk in de kamer aanwezig is. Het is alsof de hele atmosfeer van de ruimte gewijzigd is. (2001, p. 581)

De sfeer, de atmosfeer is gewijzigd: die is er nu een van verantwoordelijkheid, met bijvoorbeeld als gevolg dat Bryan Magee minder geluid maakt, om de persoon in de leunstoel niet wakker te maken. Ik kan, zegt Magee, anderen dus niet ervaren alsof het dingen zijn, bijvoorbeeld meubelstukken.

Deze anekdote maakt ook duidelijk dat de ander zich

niet bewust is van zijn appèl op mij; hij slaapt immers. Maar zelfs als de ander wakker is, heeft hij nog geen weet van het appèl dat hij op mij doet. Een appèl is daarom wat ik als *ik* ervaar. Als ik in het voorbeeld met het peertje tegen mijn vrouw zeg dat ze een appèl op mij deed, dan kan ze zeggen: ‘Waar heb je het over?’ Zij is zich van geen ‘kwaad’ bewust.

Nog twee voorbeelden van Tommie:

5. Het is druk op de afdeling – Hoe is het met u?

Het is een drukke dag op de afdeling. Mijn ‘takenlijst’ groeit en de tijd lijkt steeds sneller te gaan. In de hoek van de kamer zit meneer Janssen, die sinds gisteren op de afdeling is opgenomen. Hij zit wat ineengedoken in zijn rolstoel, duidelijk onwennig in de nieuwe omgeving. Hij kijkt me niet aan, maar iets in zijn houding raakt me. Het appèl is voelbaar, al heeft hij nog geen woord gezegd.

Ik zou kunnen doorlopen; ik heb het immers al druk genoeg. Maar het beeld blijft in mijn hoofd hangen. Hoe zou ik me voelen, zo alleen, met al die onbekende gezichten om me heen? Ik besluit mijn lijst even te laten voor wat hij is en stap op hem af. ‘Dag meneer, hoe is het met u? Is er iets wat ik voor u kan doen?’ Zijn gezicht klaart op, alsof mijn vraag een sprankje licht brengt in zijn duisternis.

Tommie Niessen is verpleegkundige en bestsellerauteur van *Tommie in de zorg*. **Jan Keij** is filosoof en auteur van onder andere *Nietzsche als opvoeder* en *Levinas in de praktijk*.

Goede zorg verlenen is alles-behalve vanzelfsprekend. Zorgverleners moeten trouw blijven aan zichzelf én aan de mens tegenover hen – terwijl ze worden geconfronteerd met allerlei regels, tijdsdruk en morele dilemma's.

In *Van mens tot mens* bundelen filosoof Jan Keij en verpleegkundige Tommie Niessen hun krachten in een zoektocht naar het best mogelijke zorgen: zorg die misschien niet perfect is, maar wel menselijk. Met heldere inzichten uit de filosofie van Emmanuel Levinas en herkenbare voorbeelden uit de praktijk laten Keij en Niessen zien hoe zorgverlening weer dieper, betekenisvoller en bovenal menselijker kan worden. Zorg die raakt, omdat ze voortkomt uit echte aandacht en betrokkenheid. Zo krijgt zorg een gezicht.

www.uitgeverijtenhave.nl

9 789025 913953 >